

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMLƏRİNİN İNFORMASIYA AXTARIŞI İŞİNDƏ YENİ TEXNİKA VƏ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Zahidə Rzayeva

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının dosent əvəzi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

Ulduz Manafova

*Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının baş laborantı
ulduz_xanım@mail.ru*

В информационном поиске Централизованных библиотечных системвнедрение новых технологий и технологий

Резюме: В статье дается пояснение сути процесса поиска информации ОГО. В современных условиях в этом процессе обсуждается применение новых технологий и технологий. В статье также упоминаются сложные инновации в современном управлении ОГО.

Applying modern technique and technologies On the information-search systems of Centralized Library Systems

Abstract: The article comments on the essence of the information search process of CSL. In modern conditions, the application of new techniques and technologies is being discussed in this process. The article also describes the complex innovations in the modern management of CSL.

Açar sözlər: Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi, fond, kataloq, informasiya axtarış sistemi, sənəd, oxucu, kitabxanaçı, kataloq, kartoteka

Ключевые слова: централизованная библиотечная система, фондовый, каталог, система поиска информации, документ, читатель, библиотекарь, каталог, справочник

Key words: Centralized Library System, fund, catalog, information search system, document, reader, librarian, catalog, cartoteca.

Müasirinformatizasiyaladırılmıř cəmiyyət şəraitində MKS-lərin informasiya-axtarışı işinin mahiyyəti, strukturu, perspektiv imkanları dəyiřmiř, yeni mütərəqqi elementləri özündə ehtiva etməyə başlamıřdır. MKS-lərin informasiya axtarış işi prosesi qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərindən, kitabxana-informatiya texnologiyalarının yeni imkanlarından bəhrələnmək, onları tətbiq etmək, bütövlükdə xidmət prosesinin effektivləşdirilməsinə yönəlik digər tədbirlər həyata keçirmək zərurəti ilə qarşı-qarşıya qalmıřdır.

Kompüter-telekommunikasiya texnologiyasının yaranması və sürətli inkişafı şəraitində MKS-lərin informasiya axtarışı işində də yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi günün vacib məsələlərindəndir. Ümumiyyətlə, kitabxanaların kompüter texnika və texnologiyası ilə təchiz olunması və bu qiymətli avadanlıqlardan yalnız kargüzarlıq fəaliyyətində və İnternet xidmətindən

istifadə etmək üçün istifadə olunması deyil. MKS-lərin informasiya axtarışı işində də yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının tərkib hissəsi olub, kitabxanalarda yerinə yetirilən mürəkkəb, bir-birilə əlaqəli texnoloji proseslərin informasiya-telekommunikasiya texnologiyaları əsasında yerinə yetirilməsidir.

MKS-lərin işində yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi bir çox məsələlərin həllini təmin edir:

- kitabxanaçı əməyinin avtomatlaşdırılmasını;
- vaxta və insan ehtiyatlarına qənaəti;
- müxtəlif əlamətlərinə görə ədəbiyyatın çoxaspektli axtarışını;
- operativ və az xərclə ən yeni informasiya mübadiləsini;
- oxuculara yüksək elektron xidmət, oxucu sorğusunun Online yerinə yetirilməsini;
- kitabxana fondlarının operativ yeniləşməsi, oxucu tələbatına uyğun komplektləşdirilməsini;
- ədəbiyyatın qaytarılma müddətinə elektron nəzarət;
- çox nüsxəli kitabların alınmasına olan ehtiyacın aradan qaldırması, böyük kitabxana sahəsindən imtina etməyi;
- kitabxanalarda görülən işlərin təkrar yerinə yetirilməsinin qarşısının alınması, ədəbiyyat axtarışı və sifarişinin effektivliyinin təmin edilməsi və s.

Kartoçka kataloqunun bütünlükdə maşınla oxunan formaya keçirilməsi sahəsində uzaq xarici ölkə kitabxanaları müəyyən təcrübə toplamışdır və qismən də MDB kitabxanaları bu işin həyata keçirilməsinin başlanğıc mərhələsindədir. Bu mövzunun öyrənilməsinin də əsas məqsədi bu sahədə mövcud təcrübələrin ümumiləşdirilərək Azərbaycan kitabxanaları üçün təşkilati-texniki baxımdan öz imkanlarını və konkret şəraiti nəzərə almaqla müəyyən prinsiplərin və tövsiyələrin formalaşdırılmasıdır. Ənənəvi kartoçka kataloqunun maşınla oxunan formaya keçirilməsinin və onun bazasında elektron kataloqun yaradılmasının ilkin mərhələsi bu işin qaydalarının və ardıcılığının müəyyən edilməsidir. Bu baxımdan, ümumiyyətlə, dünya kitabxanalarına görə aşağıdakı əsas struktur-funksional variant təcrübədə tətbiq edilmişdir:

- baş kataloqda olan biblioqrafik yazıların bütünlükdə (seçilməmiş) kompüter emalı;
- elektron emalda baş profil olan tematik bölmənin, yaxud ədəbiyyatın növ əlamətinin əsas götürülməsi;
- sənədlərin nəşr ilinə görə ardıcıl emalı;
- oxucuların bir neçə illik istifadə intensivliyindən asılı olaraq ədəbiyyatın retrospektiv dövrə görə tematikasının seçilməsi və həmin dövr üzrə kataloqun kompüter emalı.

Mövcud təcrübələrə əsaslanaraq demək olar ki, bu variantların hər birinin müsbət və mənfi cəhətləri vardır. I variantda biblioqrafik yazıların maşınla oxunan formaya keçirilməsi nisbətən sadədir. Əgər biblioqrafik yazıların texniki üsullarla

oxunması tətbiq edilərsə, elektron kataloqun «qaralama versiyası»nı daha qısa vaxtda hazırlamaq olar. Lakin bu üsul onu ifadə etmir ki, tam yararlı elektron kataloq yaratmaq üçün biblioqrafik yazıların sonrakı emalı qısa vaxtda icra edilə bilər. Bu variantın mənfi cəhəti xeyli vəsait və əmək tələb etməsidir. Əgər biblioqrafik yazı kompüterdə yığma üsulu ilə icra edilərsə, elektron kataloqun yaradılması uzun müddət tələb edə bilər. I variantla əlaqədar olaraq iki məsələni də qeyd etmək lazımdır:

1) Fəal istifadə edilən ədəbiyyatın biblioqrafik yazıları ilə bərabər az soruşulan və heç soruşulmayan, həmçinin bəzən kataloqda olub fondada olmayan, yaxud çıxarılan ədəbiyyatın biblioqrafik yazıları eyni hüquqla maşınlaşdırılaraq formaya keçirilir. Bu isə korporativ elektron kataloqun yaradılmasının sonrakı mərhələsi üçün çətinliklər yaradır;

2) Bu variantda elektron kataloqda informasiya axtarışının dolğunluğu baxımından «hamısı, yaxud heç biri» şərti qəbul edilmiş olur.

II variant - elektron emalda əsas profil olan tematik bölmənin və ədəbiyyatın növ əlamətinin seçilməsi ardıcıl olaraq və kifayət qədər operativ şəkildə müəyyən kitabxananın ayrı-ayrı tematik bölmələri üzrə elektron kataloqun yaradılmasına və ona uzaq məsafədən müraciətin təmin edilməsinə imkan yaradır. Bu variantın reallaşdırılmasının mürəkkəbliyi konkret kitabxananın təşkilatı strukturundan, sənədlərin kartoçka kataloqu üçün təsnifləşdirmə və predmetləşdirmə keyfiyyətindən asılıdır. Bu variantın mürəkkəbliyi və çatışmazlığı 2 cəhətdən özünü göstərir:

1) Seçilmiş tematika hər hansı bir kataloqa (sistemli, predmet) aiddirsə, sonradan digər tip kataloqlarda «təmizləmə işi» aparmaq xeyli zəhmət tələb edir;

2) Hər hansı tematika, yaxud ədəbiyyat növü üzrə sorğuları təmin etmək üçün kartoçka və elektron kataloqların paralel istifadəsi lazım gəlir. Bu hal, yəni kartoçka və elektron kataloqların paralel istifadəsi informasiya-axtarma sistemləri üçün mənfi haldır. Çünki belə şəraitdə bəzi kitabxana işçiləri və oxucular kartoçka kataloquna daha çox müraciət edirlər.

III variant, yəni sənədlərin nəşr ilinə görə avtomatlaşdırılmış üsullarla ardıcıl emalı aşağıdakı hallarda həyata keçirilə bilər:

- 1) Kartoçka kataloqunda olan bütün ədəbiyyatın nəşr ili;
- 2) Tematik bölgülər üzrə ədəbiyyatın nəşr ili;
- 3) Müəyyən dil, yaxud dil qrupları üzrə ədəbiyyatın nəşr ili.

Burada müəyyən cari ildən başlayaraq sənədin əvvəlki nəşr illəri ardıcıl olaraq götürülür. Bu variantda kitabxananın inventar kitabından ilkin seçim kimi, yaxud əlifba və ya sistemli kataloqdakı əsas təsvirlərdən istifadə edilə bilər. Bu variantın mənfi cəhəti kartoçka və elektron kataloqun uzun müddət mühafizəsi və paralel istifadə edilməsidir.

IV variant, yəni oxucuların bir neçə illik istifadə intensivliyindən asılı olaraq ədəbiyyatın retrospektiv dövr üçün tematikalarının seçilməsi və biblioqrafik təsvirlərin həmin dövr üçün kompüter emalı nəzəri cəhətdən mümkün variantdır. Bu üsulun çatışmayan cəhəti ənənəvi və elektron kataloqun eyni vaxtda paralel istifadəsinin vacibliyidir. Lakin təbii ki, müəyyən müddət keçdikdən sonra ənənəvi

kataloqda az soruşulan və heç soruşulmayan mövzular üzrə ədəbiyyatın biblioqrafik təsvirləri qalır. Bununla da ədəbiyyatın arxiv fondunun təşkili üçün şərait yaranmış olur və fondan çıxarılacaq ədəbiyyatı ayırmaq mümkün olmur. Bu variant yuxarıda deyilən II və III variantla əlaqəli şəkildə istifadə oluna bilər. Kartochka kataloqunun maşınlaşdırılan formaya keçirilməsinin hazırlıq mərhələsində- maliyyə və texniki təminat məsələlərini həll etmək, işçi qrup yaratmaq, vacib hallarda bu işdə iştirak edən təşkilatlarla müqavilə bağlamaq, biblioqrafik yazıların keyfiyyətinə və redaktəsinə məsul olan şəxsləri müəyyən etmək, icraçılar üçün yeni iş yerləri hazırlamaq, görülməli işin qrafikini tərtib etmək, işin mərhələlər üzrə texnologiyasını müəyyənləşdirmək və işçi təlimatları hazırlamaq lazımdır. Əgər işin görülməsi üçün əlavə aparat-program vasitələri istifadə etmək nəzərdə tutulursa, onların hazırlanması lazım gəlir. Elektron yazı massivinin yoxlanaraq qəbul edilməsi və istismara verilməsi qaydaları da hazırlıq mərhələsində işlənməlidir.

Kartochka kataloqunun tam həcmdə elektron kataloq üçün emal texnologiyası 2 əsas mərhələyə bölünür:

1) Kataloqun ilkin emalı, yəni biblioqrafik təsvirlərin maşınlaşdırılan formaya keçirilməsi;

2) Maşınlaşdırılan biblioqrafik məlumat massivinə elektron kataloqun formalaşdırılması üçün vacib olan elementlərin əlavə edilməsi.

Kiçik kitabxanalarda və kitabxana bölmələrində hər iki mərhələ birləşdirilə bilər. Orta və iri kitabxanalarda əsas ədəbiyyat fondu, fond özəyi baxımından da deyilən mərhələlər eyni vaxtda icra edilə bilər. Lakin burada ədəbiyyatın müxtəlif tematikası və növü əsas götürülməlidir. Bunlarla yanaşı, deyilən mərhələlər icra edilən texnoloji proseslərə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənilir. Buna görə də onların hər birinə ayrılıqda baxmaq lazımdır.

Yaxın və uzaq xarici ölkələrin əlaqədar kitabxana təcrübələri göstərir ki, kartochka kataloqunun maşınlaşdırılan formaya keçirilməsinin texnoloji cəhətdən ayrılıqda və bəzən də əlaqələndirilmiş variantda istifadəsi aşağıdakı kimi olur:

1) biblioqrafik məlumatın əl üsulu ilə kompüterə daxil edilməsi;

2) kataloq kartochkalarının skaner edilməsi;

3) hazır maşınlaşdırılan məlumat bazalarının, yaxud elektron kataloq massivlərinin digər təşkilatlardan alınması.

Hazırda biblioqrafik məlumatın əl üsulu ilə kompüterə daxil edilməsi kartochka kataloqunun ilkin emalının daha geniş yayılmış texnoloji üsulu hesab edilir. Bu üsulun bir sıra üstünlükləri vardır:

- təşkili və icra texnologiyasının nisbətən sadə olması;
- çox da yüksək olmayan xərc tələb etməsi;
- digər kitabxana və təşkilatların fəaliyyətindən asılı olmaması
- işin keyfiyyətinə mərhələlərlə nəzarət edilməsi.

Bu üsulun çatışmayan cəhəti öz məhsuldarlığına görə xüsusilə iri kitabxana fondları üçün xeyli müddət tələb etməsidir. Biblioqrafik məlumatları kompüterə daxil edən işçilərin məhsuldarlığı işin təşkilindən, icraçıların peşə hazırlıq səviyyəsindən və əmək haqqının ödənilmə xarakterindən asılıdır. Kartochka

kataloqunun skaner edilməsi onun retrospektiv konversiyasının ən operativ üsuludur. Lakin bu üsul ilkin mətni oxuyan, onun məzmununu təhlil edən və təsvir elementlərini biblioqrafik formatın sahələrinə keçirilməsini təmin edən xüsusi aparat-proqram vasitələrinin olmasını tələb edir. Belə texniki komplekslər çox bahadır. Onların təşkili kartoçka kataloqunun maşınlaoxunan formaya keçirilməsi ilə məşğul olan xüsusi ixtisaslaşdırılmış təşkilatların yaradılmasını tələb edir. Maşınlaoxunan hazır biblioqrafik yazıların profilə yaxın olan digər kitabxanalardan, yaxud bu işlə məşğul olan təşkilatlardan alınması Qərb ölkələrinin kitabxanalarında əsas yer tutur. Məsələn, ABŞ kitabxanalarının çoxu bu məqsədlə OCLC korporasiyasının “On-line Cataloging” xidmətindən istifadə edir. Bu xidmət zamanı əlaqədar kitabxananın sifarişi əsasında onların kartoçka kataloqunu maşınlaoxunan formaya keçirirlər. Maşınlaoxunan biblioqrafik məlumat massivini hazır almaq istədikdə və alınan obyekt seçildikdə, ilk növbədə maşınlaoxunan biblioqrafik yazının satış qiyməti, maşınlaoxunan biblioqrafik yazı massivini alan kitabxananın tematik və sənəd növü profilinə həmin massivə uyğunluq dərəcəsi, alınan biblioqrafik yazılarda təsvir sahələrinin müəyyən format üzrə dolğunluq səviyyəsi, alınacaq maşınlaoxunan biblioqrafik yazı massivinin mövcud olan, yaxud yaradılacaq elektron kataloqa daxil edilməsi üçün vacib tamamlama proseslərinin məhsuldarlığı, xərcləri məsələləri nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərində informasiya axtarış işinin təşkili prosesində baş verən yeniliklər bilavasitə qabaqcıl təcrübəyə əsaslanır, respublikada informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin əsaslı tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında milli inkişaf naminə İKT-nin tətbiqi və inkişaf etdirilməsinin milli strategiyasının (2003-2012-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: 17 fevral, 2003.
2. Abbasov, Ə.M., Əliquliyev R.M., Ağayev F.T., İsmayılov İ. Müasir kompüter proqramları. Bakı: Elm, 2000, 136 s.
3. Abbasov, S.Ə. Kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsi (ABŞ, Türkiyə və MDB ölkələri) // AMEA MEK-in Elmi əsərləri, 2010, IV ç II, s. 153-157.
4. Rüstəmov, Ə. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri (layihələşdirilməsi, işlənməsi və tətbiqi): Monoqrafiya. Bakı: 2007, 362 s.
5. İsmayılov, X.İ. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti. Bakı, «Nurlar» nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2009.- 312 səh.
6. Xələfov, A.A., Qurbanov A.İ.: Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik.-B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007.-200 s.
7. Xələfova, S.A. Elektron kataloqlar informasiya axtarış sistemində.-Metodik göstəriş.B.:2010.-124s.